Quaderns de les Assemblees d'Estudis
núm. 1 (2014)
ISSN: 2385-3336
p. 45-64

Aproximació a la petita noblesa dels segles X al XII

Jaume Vilaginés
Institut Torre de Malla (Parets del Vallès)
(jvilagin@xtec.cat)

Quaderns de les Assemblees d'Estudis
núm. 1 (2014)
p. 45-64

Aproximació a la petita noblesa dels segles X al XII

Resum

Els *milites* van formar un grup destacat de la societat dels segles XI i XII a l'Europa occidental; també a la Catalunya cristiana. Ells van ser la base de la baixa noblesa de l'època. A través de l'anàlisi de casos, especialment del Vallès i la Garrotxa, es pot fer una aproximació al paper que van tenir en el període històric esmentat i en el desenvolupament de la societat feudal d'èpoques posteriors. L'article fa un repàs de l'origen del grup dels *milites*, la seva diversa tipologia i les característiques que els definiren, especialment els vincles matrimonials i vassallàtics amb l'aristocràcia més poderosa i el tipus d'habitatge que van utilitzar tant per fer perdurar els seus llinatges com per manifestar el seu poder sobre el territori: les cases fortes (*domus* o estatges) o els castells (que solien posseir com a castlans). Per acabar, l'article tracta de l'impacte que els *milites* van suposar en l'economia rural i en el paisatge del moment, a través de noves rendes relacionades amb uns hàbits alimentaris determinats, la qual cosa va provocar l'estímul dels nous mercats comarcals.

Paraules clau: noblesa, societat feudal, *milites* (cavallers), *domus* (casa forta), economia rural

Abstrat

The *milites* were an outstanding group of the society who played an important role in Western Europe, and thus in Christian Catalonia too, in the eleventh and twelfth centuries. They were the basis of the lower nobility of the time. Through the studies of cases, especially in *el Vallès* and *la Garrotxa*, we can make an approach to the role they played in the historical period mentioned above and in the development of feudal society of later times. The article reviews the origin of the group of *milites*, their diverse typology and the features which defined them, especially of their matrimonial and vassallic bonds with the most powerful aristocracy and of the sort of dwelling they used to make their lineages last and to exhibit their power over their territory: the fortified houses (*domus* or *estatges*) or the castles which they used to possess as *castlans*. Finally, the article deals with the impact of the *milites* on the rural economy and the landscape of the moment through the revenues related to their eating habits, which caused the stimulus of the new regional markets.

Keywords: nobility, feudal society, *milites* (knigths), *domus* (fortified house), rural economy

Introducció

L'any 1143 Ramon de Rovira va morir en combat en l'expedició que el comte de Barcelona va enviar a Montpeller, on Guillem VI, senyor de Montpeller, intentava recuperar la ciutat, que feia temps s'havia revoltat contra ell.[1] En els intents d'expugnació, Ramon de Rovira va expirar després de transmetre a Berenguer de Mogoda, Bernat de Bell-lloc i un enigmàtic Joan les seves darreres voluntats.[2] Com era preceptiu i habitual es va fer l'adveració testamentària uns mesos més tard, ja a Santa Perpètua, al Vallès, d'on era originari Ramon de Rovira i en el lloc on tenia les seves possessions patrimonials.

1 Dom C. Devic, dom J. Vaisette, *Histoire générale de Languedoc*, Tolosa, 1841, vol. iv, p. 114-115.

2 Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer IV, núm. 158.

Ramon era el cap familiar dels Rovira.[3] Probablement, era força jove quan va morir. Amb la seva darrera voluntat es perdia el patrimoni familiar i s'extingia la nissaga dels Rovira. La seva germana, que va pledejar amb vehemència pels seus drets sobre les possessions familiars, no va poder impedir que el patrimoni passés a mans de la comanda templera de Palausolità. Aquest havia estat el desig del pare de Ramon, i Pere de Rovira, oncle de Ramon i màxim dignatari del Temple al sud de França i a les terres de la Corona d'Aragó, va procurar que es complís.[4]

Ramon era un *miles*, i pertanyia a una família de *milites*, de la qual en podem reconstruir la genealogia des de tres generacions abans que ell. El seu pare (Berenguer de Rovira), el seu avi (Ramon Berenguer), mort l'any 1100, i el seu besavi (Berenguer Guillem), mort el 1075, van ser senyors del lloc de Rovira, situat entre Santa Perpètua i Palausolità, en la vall de la riera de Caldes.[5] Tots eren, i alguns es feien dir, *milites*.[6]

El terme *miles* apareix abastament en la documentació d'Europa occidental i central, per referir-se a un sector de la societat que es caracteritza per la dedicació a la milícia.[7] Precisament, el que ajuda a identificar els *milites* és la possessió d'eines de combat: espases, escuts, llances, etc. En un principi, el terme *miles* sembla referir-se a una activitat, la de combatent, i no a una condició, com podria ser la d'eclesiàstic, ni a un càrrec, com podria ser un títol vescomtal. El terme definia una ocupació, que amb el temps va implicar una professió, per finalment especificar una condició, la de cavaller, que implicava un compromís ètic i una adscripció social. Amb el temps, la gran majoria dels *milites* va arribar a formar part de la petita noblesa.[8]

El títol de la ponència precisament es refereix a la petita noblesa. La noblesa va ser un grup de la societat medieval, que va complir un paper molt rellevant durant segles a Europa, esdevenint l'aristocràcia elitista i privilegiada de la societat europea fins al seu ocàs, amb la revolució liberal.[9] La noblesa catalana es va formar a partir de l'antiga aristocràcia propietària, vinculada als càrrecs funcionarials, i dels grups emergents de militars que van formar la mà d'obra guerrera de la nova elit.[10]

La petita noblesa és la que, a través de vinculacions vassallàtiques, va nodrir aquesta base militar de l'alta aristocràcia. I també va esdevenir una font de proveïment de nous membres per a les files de l'alta aristocràcia. L'ascens social de famílies d'aquests i altres sectors durant l'edat mitjana va continuar en èpoques posteriors. Així va passar al Maresme, on algunes famílies de la noblesa local del segle XVI provenien de l'ascens social de sectors menys privilegiats.[11] En general, a Catalunya, les cases nobili-

3 J. Vilaginés, *Cavallers, pagesos i templers. Santa Perpètua de Mogoda a l'edat mitjana (segles X-XIII)*, Barcelona, 2007, p. 56-67.

4 ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer IV, extrainventari, núm. 3506 (sense data).

5 Els testaments són respectivament, ACA, pergs. Ramon Berenguer I, núm. 475; Arxiu Històric de la Ciutat deTerrassa (AHCT), perg. I-85 i ACA, pergs. Ramon Berenguer IV, carp. 36, núm. 118. Vilaginés *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 65 i Idem, "Pere de Rovira. Un templer del Vallès" a Idem, *La gent i el paisatge. Estudis sobre el Vallès medieval*, Barcelona , 2006, p. 265-277.

6 Ramon Berenguer de Rovira en el seu testament era considerat un *miles*: "Ultime voluntates cuiusdam militis nomine Raimundi Berengarii": AHCT, perg. I-85 (1100).

7 Hi ha una extensíssima bibliografia que ha tractat la figura del *miles* i per extensió la cavalleria. Sobre la difusió geogràfica del fenomen dels *milites*, vegeu, T. N. Bisson, *El siglo XII*, Barcelona, 2009. Sobre la cavalleria, vegeu el clàssic M. Keen, *Chivalry*, New Haven-Londres, 1984.

8 Es discuteix si els *milites* es van integrar completament en la noblesa i també els ritmes de la integració. En relació amb aquest tema, vegeu H. Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du Xè-milieu du XIIè siècle)*, Toulouse, 2004, vol. 2, p. 892-903 (tesi doctoral inèdita).

9 M. Aurell, *La noblesse en Occident (Ve-XVe siècle)*, París, 1996; J. Morsel, *La aristocracia medieval. El dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, 2008, i D. Crouch, *The birth of nobility. Constructing aristocracy in England and France 900-1300*, Londres, 2005. Sobre Catalunya, Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale...*

10 P. Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera*, Barcelona, 1981(especialment el vol. 2), i J. M. Salrach, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Vic-Lleida, 2000, p. 80-86.

11 B. Oliva, *La petita noblesa del Maresme. Tres trajectòrie: Des Bosc, Ferrer i Sala (s.XIV-XVII)*, Mataró, 2002.

àries de l'època moderna, exceptuant les grans famílies, tenien el seu origen en la baixa edat mitjana, i en sectors no nobles.[12]

La petita noblesa, en el seu origen, va nodrir-se dels *milites* que apareixen a la documentació.[13] Característica principal del *miles* era el combat a cavall. Diríem, doncs, que el cavall va esdevenir un element definidor de la seva figura, d'aquí que arreu s'associés el terme cavaller amb l'activitat bèl.lica del *miles*.[14] L'activitat militar va generar una realitat cultural que gravitava entorn del món dels cavallers i del sistema de valors que van generar, que anomenem cavalleria.[15]

Cal destacar la importància de la cultura cavalleresca, que coneixem especialment a partir de fonts literàries i destacar la força dels valors i de l'ideari de la vida del món de la cavalleria.[16] Els valors del món cavalleresc van patir un influx decisiu de l'Església, tot i que es discuteix el grau d'aquesta influència en la cultura aristocràtica.[17]

El terme *miles* apareix vinculat a un sector de la societat que exercia un cert grau de poder econòmic.[18] Els *milites* eren propietaris d'immobles i també de rendes, però no formaven part de famílies de grans patrimonis. Molts ni tans sols posseïen fonts de riquesa estables i, com veurem, la seva ambició era aconseguir formar una nissaga amb patrimoni propi. Precisament, aquí rau l'origen dels trasbalsos que van caracteritzar gran part de la història de l'alta edat mitjana, especialment el segle XI. La gran quantitat de gent armada que volia assolir el nivell de vida dels senyors va dur a situacions de violència o, si més no, de disputa per la distribució o possessió de les rendes disponibles. Per satisfer les necessitats de tanta gent amb ànsies de vida senyorial calia més excedents o en tot cas redistribuir-los d'una altra manera.[19]

Per alguns estudiosos es va tractar d'una revolució que va transformar radicalment la societat (mutació). Per altres, un episodi interpretat de forma exagerada, a causa d'una lectura poc crítica de la documentació.[20] Una gran polèmica, per un tema no menys important. Sigui com sigui, al final hi ha unanimitat en considerar que alguna cosa va passar, i que el segle XII va ser una centúria clau per explicar les diferències entre la societat posterior a aquest segle respecte d'èpoques anteriors.[21]

El terme *miles* també es va fer servir entre l'alta aristocràcia. Però aleshores ja indicava gairebé una condició social.[22] Ser un cavaller significava formar part d'un grup d'escollits, juramentats, amb uns

12 M. A. Martínez, *La mitjana noblesa catalana a la darreria de l'etapa foral*, Barcelona, 2010.

13 Emprem, en parlar així, dos conceptes, el medieval de *miles* i el més modern de petita noblesa, que fem servir per entendre una realitat social. A ambdós conceptes, però, no els donem uns límits clars, principalment perquè, per fer-ho, caldria un estudi més aprofundit. Evitem respondre, doncs, de forma clara i absoluta a la qüestió de quins són els casos concrets als quals podem aplicar ambdós conceptes. Aquí ens conformem amb usar els termes amb una vaga imprecisió perquè l'objectiu del present estudi és només fer una aproximació al tema.

14 J. Bumke, *Courtly culture*: *Literature and society in the high middle ages*, Berkeley, 1991.

15 Hi ha també una àmplia bibliografia sobre el tema de la cavalleria. Vegeu, entre d'altres, Keen, *Chivalry* i J. Flori, *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge*, Paris, 1988. Sobre l'ús dels termes *miles* i cavaller, vegeu, Bumke, *Courtly culture...*

16 J. Bumke, *Courtly culture...*, especialment les pàgines 46-52.

17 Vegeu l'estudi de M. Aurell *Le chevalier lettré*, París, 2011, en el qual hi ha una exhaustiva bibliografia i on es tracta també la influència dels valors eclesiàstics sobre els de la cavalleria.

18 Cal prestar atenció a la dicotomia alta aristocracia/baixa aristocràcia: H. Dolset, "En el corazón del debate sobre la feudalidad: las clientelas militares" *Historiar*, 4 (2000), p. 67-83.

19 Dolset,"En el corazón del debate sobre la feudalidad...", p. 74 i T. N. Bisson, *Tormented Voices. Power, crisis and humanity in rural Catalonia.1140-1200*, Cambridge (Massachusetts), 1998.

20 La polèmica va saltar després de l'a reedició de l'obra d'E. Bournazel, J. P. Poly, *La mutation féodale*, París, 1991. D. Barthélemy va inicar una revisió dels plantejaments del canvi o mutació feudal amb l'article "La mutation féodale a-t-elle lieu? Note critique", *Annales ESC*, maig-juy 1992, p. 767-777, i el debat es va estendre a altres medievalistes. Vegeu una àmplia revisió de la problemàtica a Ch. Lauranson-Rosaz, "La *mutació feudal*: una cuestión controvertida", *Historiar*, 4, Barcelona (1999), p. 12-31.

21 T. N. Bisson, *El siglo XII*, Barcelona, 2010 i *D. Barthélemy*, *La chevalerie. De la Germanie antique à la France du XIIe siècle*, París, 2007, especialment les pàgines 477-482.

22 Hi ha qui considera que el procés va ser a l'inrevés: D. Barthélemy, *La mutation de l'an mil a-t-elle lieu? Servage et chevalerie dans la France des Xe et XIe siècle,* París, 1997, pàgs. 173-191.

valors ben definits, de lleialtat, coratge i prodigalitat. En una època ben concreta la cavalleria es va associar a la noblesa. Més endavant ja no es va considerar que la noblesa necessités de l'ordenament de cavaller, però llavors els valors de la cavalleria ja s'havien associat al comportament nobiliari.[23]

Així es tancaven les portes: es delimitava l'orde dels *bellatores*. L'aristocràcia laica havia permès l'accés al seu món a aquells que havien estat la seva força de xoc, les seves clienteles militars, els seus *homes*.[24]

L'aristocràcia més poderosa era, en part, la d'origen més antic, amb extensos patrimonis i parenteles àmplies. La documentació no és gaire pròdiga, però en algunes zones, com al comtat de Besalú, podem fer-nos una idea bastant aproximada de la seva realitat.[25] També hi havia un sector que havia prosperat al costat del poder o exercint-lo directament. Les famílies comtals, que havien nascut a l'escalf del poder carolingi, ens mostren el comportament d'aquella primigènia aristocràcia, que es caracteritzava per l'herència cognàtica, a voltes en indivís, i els matrimonis consanguinis.[26]

Alguns càrrecs territorials, com els vicaris i els vescomtes, devien iniciar el camí de la militarització de la societat en el sector social que ells representaven. Però van ser les clienteles militars originades a l'entorn els poderosos, alguns d'ells posseïdors de gran poder i altres revoltats contra el poder, les que generaran grups nombrosos de *milites*, que pretendran viure com els seus senyors.[27] Alhora cada senyors fidelitzarà el seu grup militar (i l'ampliarà) amb la cessió de feus i de filles en matrimoni.[28]

Els orígens i els antecedents

La generalització de la presència dels *milites* a Catalunya es pot situar entorn de 1040-1050.[29] Les característiques de l'antroponímia fan difícil retrocedir en la genealogia de la noblesa, sobretot de la petita, més enrera de l'any mil. Com que la majoria dels primers membres de les nissagues no s'associaven a cap indret geogràfic o a cap càrrec és difícil resseguir-los. Per això també es fa difícil establir l'origen del sector social que estudiem.

Existeixen divergències d'opinió sobre si anteriorment a la primera meitat del segle XI es produí la presència de grups dintre de la societat que complissin una funció semblant a la del *miles* del segle XI . De fet, hi ha qui opina que l'activitat militar, pròpia dels membres de les clienteles militars, es remunta a molt abans.[30] Per tant, la funció social dels *milites* del s. XI no seria una novetat. A Catalunya hi hagué antecedents de la figura del *miles*, entès com un guerrer a cavall. Clienteles militars probablement ja existien amb anterioritat.[31] Nodrien el exèrcits i les campanyes ofensives que es van donar en aquella època, per exemple les campanyes de 1010 i 1017.[32]

23 Vegeu, G. Duby, "La féodalité? Une mentalité médiévale", a Idem, *Hommes et structures au Moyen Âge*, París, 1988, 2a edició, vol. 2, p. 70-79 i J. Flori, *Caballeros y caballería en la edad media*, Barcelona, 2001, p. 88-90.

24 A. Barbero, "Noblesse et chevalerie en France au Moyen Âge. Une reflexion", *Le Moyen* Âge, 97 (1991), p. 431-499 i Crouch, *The birth of nobility...*, p. 243-252.

25 Sobre la noblesa al comtat de Besalú, vegeu, J. M. Salrach, "El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Contribució a l'estudi de la noblesa catalana del segle X", *Amics de Besalú. II Assemblea d'Estudis,* Besalú, 1973., p. 3 i ss. i J. Bolòs, "El marc històric", a *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa*, Barcelona, 1990, p. 69-78. Vegeu també en una altra àrea alguns casos a J. M. Salrach, "Ingilrada, una gran propietària del Montseny de fa mil anys", *Monografies del Montseny*, 15 (2000), p. 85-92, M. Aventín, J. M. Salrach, "Documents d'història de Gualba i el Baix Montseny", *Monografies del Montseny*, 16 (2000), p. 45-58. Sobre la noblesa durant el segle X e la zona fronterera, vegeu, Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale...*, vol. 1, p. 377-483.

26 M. Aurell, *Les noces del comte: matrimoni i poder a Catalunya*, Barcelona, 1998, p. 25-41.

27 P. Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera: ciexement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya*, Barcelona, 1979-1981, vol. 2.

28 J.E. Ruíz Doménec, *Estructura de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c.980-1220)*, Barcelona, 1985, p. 46-61; Aurell, *Les noces del comte...*, pàgs 58-66; Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale...*, p. 775-906.

29 Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera...,* vol.2, p. 36 i 37.

30 Barthélemy, *La mutation de l'an mil a-t-elle lieu?...*, p. 173-191 i del mateix autor, *La chevalerie...*

31 Dolset, "En el corazón del debate sobre la feudalidad...", p. 67-68, i Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera...*, vol. 2, p. 36.

32 S. Sobrequés, *Els grans comtes de* Barcelona, Barcelona, 1985 (4a ed.), p. 7-14.

Un estudi més acurat de la documentació permetria extreure més informació de com es formaven els exèrcits i la vinculació dels *milites*, servidors, amb els grans potentats; així com la composició dels exèrcits locals i el seu reclutament en el període anterior a les revoltes contra l'autoritat pública d'entrat el segle XI. En aquest sentit, alguns levites vinculats als bisbats que tenien interessos en la fronteres posseïen castells i armament durant el segle X (i XI), segons consta en els seus testamets.[33] És un tema a desenvolupar, però s'intueix que el levirat podia haver servit als bisbes de Vic i Barcelona per mantenir una clientela militar útil pels seus interessos polítics i militars a la frontera. El càrrec eclesiàstic de levita servia per vincular amb llaços més intensos els levites castellans amb els bisbes de Vic i de Barcelona.

El levirat va ser usat, no de forma exclusiva, com una via perquè els laïcs poguessin justificar l'ocupació de càrrecs eclesiàstics sense assolir de forma plena l'orde sacerdotal.[34] Recordem els casos, en un nivell social més elevat, del levita Guillem de Mediona i del bisbe Guislabert, que també va ser vescomte de Barcelona.[35]

Sigui com sigui, resulta inqüestionable que als comtats catalans, en el període mencionat, entre 1040 i 1050, hi ha l'eclosió de la figura del *miles*, amb una activitat social determinada i com analitzarem més endavant en un nombre molt important.[36]

Característiques

Definim el grup social dels *milites* per la seva activitat militar. Per tant, la presència d'eines bèl.liques en la documentació ens serveix per identificar-los. Escut, llança, espasa, lloriga, elm i cavall en els testaments són referències identificatives.[37] Es podria dir que les armes per elles mateixes no serveixen per associar un testador al grup social que tractem, perquè hom podria trobar casos de pagesos també amb equip militar. Però, si hi afegim la possessió de terres i la vinculació a algun potentat, laic o religiós, sembla més evident que estem parlant de personatges que no eren simples pagesos. També s'ha de dir que, en un inici, la diferència entre la pagesia rica i els membres d'aquest grup social no és fàcil d'establir[38].

Però, era sempre el patrimoni un element identificador del *miles*? De fet, els membres de les clienteles militars, que sovint s'esmenten en la documentació eclesiàstica com els generadors de les violències del període, no tenien sempre i en tots els casos patrimoni i, si en tenien, moltes vegades era insuficient per mantenir-los. Pensem en els *homines* de Mir Geribert actuant al Vallès[39] o en el *caballarius* que Udalard, vescomte de Bas, havia de portar a les cavalcades que feia amb el seu senyor.[40] En front d'aquesta situació, el costum que es va anar imposant va ser que els senyors, mintançant la cessió de

33 El levita Guadamir tenia una espasa, un escut i un ausberg entre altres armes: A. Udina, *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona, 1984, ap. 12. El levita Bonfill, membre de la família Gurb-Queralt, posseïa el castell de Meda, que va donar a la seu de Vic: Arxiu de la Catedral de Vic (ACV), 9, ep. 2, 15 (1007).

34 Als bisbats de Vic i Barcelona apareixen levites que exerceixen funcions militars (controlaven castells i tenien un paper actiu en els interessos militars dels dos bisbats), els quals s'han de distingir dels levites que complien funcions relacionades amb l'escrivania. Sobre els levites de Vic, vegeu P. H. Freedman, *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, Barcelona, 1985, p. 41-47. Sobre els levites de Barcelona, vegeu C. Planas, *A l'entorn d'un grup eclesiàstic: els levites a Barcelona. 985-1100*, Universitat de Barcelona, 1990 (treball de llicenciatura inèdit). En general, sobre el levirat en les canòniques episcopals, vegeu, S. Fanning, *A bishop and his world before the gregorian reform: Hubert d'Angers (1006-1047)*, Philadelphia, 1988, p. 71.

35 Sobre Guillem de Mediona, Freedman, *Tradició i regeneració...*, p. 43. Sobre el bisbe Guislabert, S. Sobrequés, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, 1980 (4a ed.), p. 30 i 31.

36 Ja ho va constatar Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera...*, vol. 2, p. 36. Vegeu també Dolset, "En el corazón del debate sobre la feudalidad...", p. 74.

37 Per exemple, Berenguer Guillem de Rovira en el seu testament, establia que *Et concessit ad filium suum Remundum predictum ipsam suam loricam et galeam et clipeum et lanceam.*: ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer I, carp. 18, núm. 475 (1075).

38 Sobre la polèmica sobre els orígens dels *milites*, vegeu Dolset, "En el corazón del debate sobre la feudalidad..." , p. 69-71.

39 En el judici que es va fer contra Mir Geribert, un dels càrrecs va ser "les malifetes que en Mir i els seus homes van cometre contra les franqueses (del Vallès)": ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer I, carp. 19, núm. 38. Sobre Mir Geribert, vegeu, S. Sobrequés, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, 1985 (4a ed), p. 43-56.

40 ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer I, carp. 21, núm. 104 (1052/1066).

feus, facilitessin al seus fidels el necessari per viure. Precisament el vassallatge, amb l'homenatge i la fidelitat, que era el sistema de relacions que girava al voltant de la cessió de feus, va ser la base dels sistema de valors i també de la cultura que va generar la societat feudal.[41]

De tota manera, la documentació també ens mostra un grup de *milites* posseïdors d'un petit patrimoni no sorgit de la "feudalització", és a dir, de les relacions d'ells mateixos amb l'aristocràcia formada per grans famílies d'hisendats i/o detentadors de càrrecs públics, des de vicaris fins a vescomtes. Al comtat de Besalú, els *milites* del segle XI van sortir en part de les famílies de petits propietaris.[42] En el Vallès els casos de *milites* amb patrimoni familiar són freqüents i molt probablement corresponguin a famílies de petits propietaris.[43] És el cas dels Canalies de Santa Perpètua de Mogoda o els Vil·la Litoris de Parets del Vallès.[44] En aquests casos es poden trobar antecedents de la propietat i per tant de la família en èpoques anteriors (inicis del segle XI). Tot i això, aquestes dinasties de *milites* acabaran ampliant el seu patrimoni mitjançant relacions feudovassallàtiques amb famílies de més importància social. Sense anar més lluny, Ramon de Rovira va ser vassall de Bernat de Bell-lloc, del qual havia rebut diversos feus.[45]El seu pare i el seu avi havien tingut vincles feudals amb els Montcada i amb els castlans d'aquests.[46] Els juraments de fidelitat i la concessió de feus que es realitzava entre els magnats i entre aquests i els seus vassalls implicava un grau elevat de compromís, sobretot per part dels vassalls. En alguns casos, ells havien de garantir amb la seva persona o amb diners les obligacions del seu senyor, com van haver de fer Arnau i el seu fill en l'acord que va firmar el seu senyor Guillem Hug amb el comte Bernat de Besalú l'any 1089.[47]

Els *milites* van esdevenir un element essencial en l'engranatge del sistema feudovassallàtic que des del segle XI va organitzar l'aristocràcia. En aquest sistema les dones hi tenien un paper més destacat del que sovint es pensa. En els estudis que s'han fet sobre l'alta aristocràcia (incloses les famílies comtals) es constata una evolució del matrimoni isogàmic i endogàmic (entre parents) cap a un matrimoni hipergàmic.[48] El primer el trobaríem en el període anterior a la difusió de les relacions vassallàtiques (cosinatge) i el segon coincidint amb la difusió de les relacions feudals (patrillinatge). El matrimoni hipergàmic, és a dir, el que feia que el vassall rebés en matrimoni la filla del seu senyor, podia haver contribuit a consolidar, donant-li continuitat, a un sistema de relacions específic dintre de l'aristocràcia.[49]

La figura de la mare i, implicitament, el lligam de parentiu amb la família materna era un element que destacava el *miles* quan jurava fidelitat o feia testament, perquè ella li donava una especial rellevància social, superior a la de la branca paterna. Així, en dictar les darreres voluntas, quan s'identifica, Ramon del casal de Vilatzir esmenta la seva mare Eliarda ("Ramon, fill d'Eliarda").[50] Els feus i els matrimonis, doncs, ajudaven a crear i/o consolidar el patrimoni del *miles*, però també li donaven una identitat familiar, i l'integraven en una genealogia prestigiosa, que era la del seu senyor. Sovint, per aconseguir un

41 Per exemple, hi ha una relació entre la cultura trovadoresca i els valors que es desprenen del vassallatge: A. Loeb, *Aimer et servir. Le langage de la féodalité dans la poesie des troubadours (XIIe siècle)*, Tolosa, 1992.

42 Bolòs, "El marc històric", p. 69-78.

43 Vilaginés *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 41-89.

44 Els Canalies tenien les seves possessions a Santa Perpètua de Mogoda en una zona on hi havia hagut una hisenda important, amb els propietaris de la qual podrien estar emparentats (Vilaginés, *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 67-73. A Vilatzir (Parets del Vallès) hi hagué una família d'hisendats a finals del segle XI que estava vinculada per pactes de fidelitat amb poderosos laics i religiosos: J. Vilaginés, "L'homenatge de Berenguera. Vilatzir abans de ser Torre de Malla (Parets del Vallès). Segles X-XIII", *Notes*, 28 (2013), p. 93-114 (vegeu la figura 3). En ambdós casos, el patrimoni familiar era de caràcter alodial.

45 ACA, Cancelleria, pegs. Ramon Berenguer IV, carp. 37, núm. 158 (1143).

46 Vilaginés *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 59-66. En general, sobre les noves relacions de poder basades en les relacions feudovasallàtiques en què es van integrar els *milites*, vegeu, Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale...*, p. 816-835.

47 ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer II, carp. 26, núm. 70.

48 Aurell *Les noces del comte...*, p. 58-66 i

49 Ruíz Domènec, *Estructura de parentiu i teoria de l'aliança...*, p. 46-61. Ll. To, *Família i hereu a la Catalunya nord-occidental (segles X-XII)*, Barcelona, 1997, p. 217-40.

50 Per exemple, Ramon de Parets deia ser el fill d'Eliarda: J. Rius Serra (ed.), *Cartulario de Sant Cugat del Vallés* (CSCV), vol. II, Barcelona, 1946, doc. 640 (1064). Vegeu, sobre la família de Ramon la figura 3 i Vilaginés, "L'homenatge de Berenguera....".

matrimoni prestigiós, el *miles* havia d'estar disposat a fer considerables concessions, com va fer Mir de Mollet, que va donar a la seva esposa Guillema en l'esponsalici tot el seu patrimoni, inclosos els feus cedits pel seu senyor.[51] De tota manera, en el matrimoni hipergàmic generalment era més important el dot femení que, per al marit o per a la família que així es creava, podia significar, de fet, l'adquisició d'importants patrimonis. La mateixa Guillema, en unir-se amb Mir de Mollet, va aportar com a dot una quantitat molt considerable de diners.[52]

Pere de Rovira, per la seva banda, provenia d'una família que tradicionalment havia trasmès la pràctica totalitat del patrimoni al fill primogènit mascle. Des de 1075, si no des d'abans, els Rovira havien aplicat la fòrmula de l'heretament únic, pràcticament indivís. Una part de l'herència passava als altres fills o filles, però el nucli del patrimoni anava al primogènit.[53] Podríem argumentar que els *milites* havien de recòrrer a aquest tipus d'heretament per mantenir viable la continuïtat del patrimoni familiar. L'heretament partit, que va ser practicat en època del cosinatge, portava a l'esmicolament i probable desaparició del grup familiar. En canvi, la indivisió i la primogenitura eren un sistema pràctic de transmissió del patrimoni, que donava més garanties de continuïtat. En aquest sentit, els *milites* van adoptar el mateix sistema que s'imposà en tota l'aristocràcia catalana durant el segle XI.[54] Només el van adoptar? De fet, s'hauria de veure el paper que el grup dels *milites* va tenir en la difusió d'aquest sistema de transmissió del patrimoni entre generacions, que s'intueix especialment important per al manteniment de la seva condició social.

L'objectiu dels *milites* era aconseguir un patrimoni mínim (i ampliar-lo) que els permetés assolir un nivell de vida propi del seu estament; en primer lloc, per poder adquirir l'equipament militar necessari; en segon lloc, per evitar haver-se de guanyar la vida amb el seu treball, i, finalment, per poder fer front a les despeses que els identificaven com a membres de l'aristocràcia: roba, animals, lleure i consum alimentari.[55]

També el nivell de renda els havia de permetre tenir una residència adequada, construïda en pedra, que mostrés el seu poder en la societat local.[56] La profusió de castells i cases fortes durant els segles XI i XII, del que la documentació ens ofereix un ampli ventall, és un signe de l'emergència de famílies de *milites*. La presència abundant de cognoms associats a topònims ens mostra també la difusió de famílies de *milites* i alhora ens indica l'extensió de construccions fortificades. La abundància de cases fortes i castells coincideix amb la dels cognoms toponomàstics.

En general, trobem una densitat elevada de residències fortificades, com veiem al Vallès i a la Garrotxa.[57] En el territori del castell de Taradell s'ha identificat una casa forta en cada parròquia de les quatre que incloïa el terme.[58] En la parròquia de Santa Perpètua de Mogoda, també hi trobem tres famílies de *milites* (els Canalies, els Mogoda i els Rovira) amb casal fortificat cadascuna.[59] En la zona oriental de Catalunya una part important dels castells foren construccions del segle XI o posteriors. En la zona

51 Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), *Libri Antiquitatum* IV, f. 196, doc. 455 (1170).

52 ACB, *Libri Antiquitatum* IV, f. 197, doc. 456 (1170). Sobre l'esponsalici i el dot, vegeu To, *Família i hereu...*, p. 45-262

53 Vilaginés, *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 56-67.

54 To, *Família i hereu...*, p. 219-240. També, Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale...*, vol. 2, p. 931-937.

55 Hi va haver una difusió dels valors aristocràtics entre els grups dels *milites*: G. Duby, "La vulgarización de los modelos culturales en la sociedad feudal", a Idem, *Hombres y estructuras de la Edad Media*, Madrid, 1989 (3a ed.), p. 198-208. Al Vallès es pot observar la generalització dels hàbits alimentaris entre l'aristocràcia: J. Vilaginés *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles X-XII),* Barcelona, 2001, p. 247-279.

56 Morsel, *L'aristocracia medieval...*, p. 130 i 131.

57 V. Farías, "Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas", *Acta historica et archaelogica Mediaevalia*, 23-23, Barcelona, 2002, p. 23-49, i Bolòs, "El marc històric", p. 39-49.

58 A. Pladevall, "El casal d'Espinzelles", *Monografies del Montseny*, 24 (2009), p. 65-78.

59 Vilaginés *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 55-89.

central hi hagué una xarxa més densa abans del segle XI. En aquesta àrea els castells o cases fortes van ser apropiats per les famílies de vicaris o castlans en el període d'eclosió dels cavallers armats.[60]

Molts dels llocs que aparenten ser centres de dominis senyorials (*turris, domus, castrum*) no estan identificats com a tals. Fins i tot alguns han desaparegut amb el pas del temps. És el cas de la domus d'Olivet, la residència de la família del mateix nom, a prop de Canovelles (Vallès Oriental), que només ha pogut ser identificada com a residència senyorial pel treball dels arqueòlegs.[61]

Les residències fortificades també mostren per part dels seus posseïdors l'interès per esdevenir membres reconeguts de l'elit. El castell o la casa fortificada donava un element de referència visual als encontorns i era alhora un instrument del domini senyorial i de la seva plasmació en el paisatge. També generava una alteració sensible dels espais circumdants. En algunes zones de Catalunya va ser la institució cabdal en el domini sobre les rendes pageses.[62]

L'arrelament al lloc on hi havia la residència de la família, normalment amb un topònim que era el mateix que el del cognom familiar, era la regla. En aquest sentit, l'església castral hi va tenir un paper fonamental.[63] Hi hagué capelles castrals en la majoria de castells de llinatges de la petita noblesa, com, per exemple, en els de Blanes, Farners, Lloret i Llinars.[64] Era normal també que algunes famílies creessin una necròpolis familiar en la capella o església del castell o casal, on demanaven ser enterrats els membres de la família, si no triaven algun monestir o orde religiós amb el qual estiguessin especialment vinculats. Així ho van fer els Centelles i els Tagamanent, segons es desprén de les dades documentals i arqueològiques.[65] En la necròpolis familiar hi havia, esculpits en relleu, els emblemes que identificaven la família. Els emblemes heràldics que apareixen a partir del segle XII també arrelaran entre els *milites*, com un altre element identificatiu de les seves famílies.

En un primer moment (segles XI-XII), el conjunt del *castrum* va allotjar la família dels castlans (*milites*), que residien en un espai propi: una sala o residència en el castell dels Tagamanent (Vallès Oriental).[66] Com hem dit, el recinte castral tenia també una església i a Centelles probablement un nucli habitat de pagesos que cultivaven terres properes.[67] Amb el pas del temps, alguns recintes castrals van mantenir la seva funció residencial, però amb reformes importants per fer més còmoda la vida diària. En altres casos, els castlans van acabar per abandonar la residència dels recintes castrals i es van instal.lar en cases fortes de la plana. És el cas dels Taradell a Espinzella i els Tagamanent a Corró.[68]

El *miles* que no posseïa castell residia amb la seva família en una *domus* (casal o casa forta),[69] anomenada *stadium* al comtat de Besalú.[70] La casa forta podia estar formada d'una torre circular i una

60 J. Bolòs, "Fortificacions de la marca i organització del territori a Catalunya (s. VIII-XII)", a *Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental*, Arbúcies (2003), p. 67-88, i R. Martí, "La defensa del territori durant la transició medieval", a *Els castells medievals...*, p. 89-114.

61 J. Camp, J. Dantí, "El casal d'Olivet", *Lauro,* 7, Granollers (1994), p. 25-34.

62 R. Martí, "La defensa del territori durant la transició medieval", a *Els castells medievals...*, p. 89-114.

63 Les esglésies tenien un paper cabdal en la fixació espaial del poder polític: D. Iogna-Prat, *La maison de Dieu. Une histoire monumentale de l'Église au Moyen Âge (v.800-v.1200)*, París, 2006.

64 J. M. Llorens, S. Manzano, "El castell de Sant Joan de Blanes", *Quaderns de la Selva*, 7 (1994), p. 71-73; J. Llinàs, "El castell de Sant Joan de Lloret. Dades arqueològiques", *Quaderns de la Selva*, 15 (2003), p. 33-48, i L. Monreal, J. Barrachina, *El castell de Llinars del Vallès*, Barcelona, 1983, p. 42-43 i 49.

65 A. Chávez, J. Oliver, I. Pastor, "El castell de Sant Martí o dels Centelles abans de ser castell reial (segles IX-XIV)", *Monografies del Montseny*, 25 (2010), p. 115-134 i M. Aventín, " Un petits nobles del Vallès: els Tagamanent", *Lauro*, 26-27 (2004), p. 19-34.

66 A. Pladevall, P. Català, "El castell de Tagamanent", *Monografies del Montseny*, 3, 1988, p. 61-74.

67 Chávez, Oliver, Pastor, "El castell de Sant Martí...", p. 115-134.

68 També s'observa el procés al comtat de Besalú: Bolòs, "El marc històric", p. 69-78.

69 Sobre les cases fortes o domus, vegeu, A. Pladevall, "La domus de Menola, a Pineda de Mar", *Quaderns de la Selva*, 13 (2001), p. 57-67.

70 J. M. Solà-Morales, "Llinatges besalunencs dels segles XIV i XV", a *Amics de Besalú. I Assemblea d'Estudis*, Besalú, 1968, p. 169-225 i J. Llompart, "Dos exemples de cases fortes al comtat de Besalú: "Stadium" Juvinyà i el castell del Coll", a *Amics de Besalú. VI Assemblea d'Estudis*, Besalú, 1988, p. 121 i següents. També, hi ha un estudi detallat de les cases fortes del comtat de Besalú a Bolòs, "El marc històric", p. 47-49. Sobre l'*stadium* de Juvinyà, vegeu la figura 2.

residència adjacent, com passava amb la *domus* d'Olivet (Canovelles). La torre militar sovint apareix esmentada en solitari entre els béns patrimonials del *miles*, com a element definidor del seu estatus. Per exemple, Bernat Guillem va deixar al seu fill les "*domos cum turra*".[71]

Tot el que diem porta a concloure que els *milites* van radicar-se. La seva voluntat de perviure, de crear una nissaga, de transmetre als fills el patrimoni, els va portar a identificar-se amb un indret, el lloc on residien. I així, com va passar amb l'alta aristocràcia, l'onomàstica ens mostra, també en el cas dels *milites*, l'aparició del cognom toponomàstic.[72] En el cas de les grans famílies, com els Sales del comtat de Besalú, el lloc referencial era un castell. En el cas dels simples *milites,* podien ser també les torres militars o les cases fortes (*domus*), torres circulars amb llocs d'habitatge adjacents per a la família més immediata i també per al grup familiar. Es tractava de residències, que eren també centres de producció i de gestió del petit patrimoni familiar.[73]

La documentació i l'arqueologia ens mostren la importància numèrica dels *milites* i la seva implantació en el territori i en la societat.[74] La nova aristocràcia, conformada pels lligams familiars i vassallàtics, va crear nissagues de *milites* que es podria discutir si van ser ben bé llinatges, en el sentit antropològic del terme, els quals es van fonamentar en la vinculació amb el territori. És el que s'ha anomenat topo-llinatges.[75]

Per aconseguir la base material suficient per mantenir la seva condició, els *milites* buscaven la protecció o dependència de senyors. Així, mitjançant el vassallatge, obtenien feus i, en conseqüència, rendes. Però, empesos per la voluntat de posseir rendes i tenir la possibilitat de repartir-ne a canvi de fidelitats, l'elit armada es va apropiar d'exaccions públiques i religioses, i en va crear. També, per poder controlar les rendes, es van apropiar de les fonts que les generaven o podien generar-les. Van aparèixer així els monopolis senyorials. Es va controlar l'aigua,[76] i es van apropiar de boscos i béns comunals;[77] els drets atàvics de les comunitats veïnals van ser anorreats, es van generalitzar pagaments, com el del lloçol, per l'ús de les fargues i de les ferreries,[78] i es van crear imposicions noves, algunes basades en la més pura arbitrarietat.[79] Tot això i més, va donar lloc a un ventall amplíssim de rendes, d'origen ben divers i amb finalitats no sempre econòmiques. Per exemple, els mals usos, en el seu origen podien haver estat

71 CSCV, vol. 3, doc. 968 (1146).

72 E. Moreu-Rey, *Antroponímia. Història dels nostres prenoms, cognoms i renoms*, Barcelona, 1993 (2a ed.), p. 68.

73 La domus de Vilatzir (Parets del Vallès) va ser successivament el nucli patrimonial de dues famílies de *milites*. La segona va adoptar el nom del lloc com a cognom. Vegeu les figures 3 i 4 i Vilaginés, "L'homenatge de Berenguera....".

74 Una anàlisi de la documentació de la frontera mostra una abundant presència de *milites* a partir de la meitat del segle XI: Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale...*, vol. 2, p. 853-861.

75 Morsel, *La aristocracia...*, p. 122 i A. Guerrau-Jalabert, "Prohibition canoniques et stratégies matrimoniales dans l'aristocratie médiévale de la France du Nord", a P. Bonte (dir.), *Épouser au plus proche. Inceste, prohibitions et stratégies matrimoniales autour de la Méditerranée*, París, 1994, p. 293-321.

76 Van ser nombroses les disputes per l'ús dels cursos fluvials. La construcció de molins fariners senyorials va generar una apropiació de l'aigua i la generació de noves obligacions per als pagesos. Vegeu, R. Martí, "Hacia una arqueología hidràulica. La génesis del molino hidráulico feudal en Cataluña", a M. Barceló i altres, *Arqueología medieval. En las afueras del medievalismo*, Barcelona, 1988, p. 165-194.

77 Els béns comunals o els recursos naturals d'aprofitament lliure van anar disminuint des del segle XI. En el segle XIII la legislació de les Corts i la interpretació que feien els juristes de les lleis anteriors van permetre una ocupació privada, senyorial, de béns públics, com boscos, monts, erms i cursos fluvials, que de fet ja s'estava produint des del segle XI. El Pallars en va ser una excepció: J. M. Bringué, *Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà. Segles XV*-XVII, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 1995, p. 119, 120 i 129. Al Vallès, a l'època moderna, no quedaven pràcticament béns comunals d'ús públic: J. Dantí, "Propietat rural i béns comunals al Vallès a l'època moderna" a *Ponències,* Granollers (1996), p. 36.

78 Sobre les les ferreries, vegeu V. Farías, "Les ferreries al nordest de la Catalunya Vella (segles XI-XIV). Una contribució a l'estudi d'una institució senyorial", a *L'obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX. Actes del 6è curs d'Arqueologia d'Andorra,* 2000, Andorra, 2001, p. 35-62. Els Canalies, família de *milites* de Santa Perpètua, van posseir els drets del lloçol de la farga de Santa Perpètua: J. Vilaginés "El lloçol com a renda feudal. Santa Perpètua en els segles XII i XIII" a *La gent i el paisatge...*, p. 175-192.

79 Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera...*, vol.2, p. 49-58 i P. H. Freedman, *Els orígens de la servitud pagesa a la catalunya medieval*, Vic, 1993.

implantats per la voluntat del senyor de controlar la continuïtat en l'explotació pagesa (cugucia, intèstia, exòrquia, ferma d'espoli, remença) o d'obligar a la cura d'aquesta (àrsia).[80]

Una part de les rendes de què disposava els *milites* era d'origen religiós (el delme, per exemple) o havia sorgit en relació amb funcions religioses (altres exaccions relacionades amb activitats pastorals i amb l'ús dels espais religiosos). Es donaven casos d'apropiació de rendes de patrimonis eclesiàstics o d'explotació del treball de pagesos sotmesos al domini d'institucions religioses. Com a mostra, coneixem les apropiacions que van fer Pere de Sant Vicenç i Ramon de Cabanyes sobre els pagesos del monestir de Sant Marçal del Montseny l'any 1177. En l'enumeració R. Morod denuncia dramàticament que a causa de les desgràcies que els van infringir, a ell i a la seva família, el seu pare va morir de fam.[81]

Sabem dels conflictes que van provocar aquestes usurpacions laïques de béns i drets del patrimoni eclesiàstic, que també es van estendre a famílies i comunitats pageses que depenien d'institucions eclesiàstiques. Sense anar més lluny, coneixem, per inventaris, els greuges infligits per Agnès de Far a l'església del Llinars, les malifetes d'Arnau de Bell-lloc contra l'església de Corró i les violències de Pere de Torrelles, batlle de Guillem Umbert de Basella, contra la població de l'honor de Lloberes.[82] Algunes de les rendes, concretament el delme, que en els seus orígens, en època carolíngia, es pretenia que fos un tribut eclesiàstic amb un a certa orientació fiscal, van ser apropiades i usades per a fins particulars. L'any 1102 Mir Ricolf de Mollet disposava del delme d'una extensa zona entre el Besòs, Mollet i Santa Perpètua. La recaptació li permetia mantenir un *miles*.[83]

La reforma gregoriana va impulsar la recuperació per a l'Església de les rendes i jurisdiccions eclesiàstiques incorporades als patrimonis senyorials; entre les primeres destacava el delme.[84] En alguns casos hi va haver reaccions favorables a retornar jurisdiccions i rendes. Va ser el cas de magnats, com Ademar Ramon i el seu germà Guillem, que van cedir la capellania d'una església del comtat de Besalú a Sant Joan de les Abadesses.[85] També, els habitants de Santa Perpètua, inclosos els propietaris més destacats, que eren *milites*, van cedir els drets sobre el delme a la parròquia l'any 1137.[86] La cessió, voluntària o més o menys forçada, dels habitants de Santa Perpètua, entrat el segle XII, pot ser una mostra de la pugna per part d'algunes autoritats eclesiàstiques per recuperar els drets de l'Església. Es tractava d'una reacció que tenia el seu antecedent en el moviment de la Pau i Treva de Déu, a Catalunya, iniciat en el canvi de mil.lennari.[87]

La Pau i Treva de Déu pretenia controlar la violència dels *milites*. L'agressivitat que exercien contra la població inerme es va manifestar també envers comunitats que no depenien d'esglésies i monestirs.[88] Com a mostra, Pere de Bell-lloc va cremar i saquejar les possessions dels homes de Corró, als quals no només va robar, sinó també segrestar i torturar.[89] A la vall de Ribes (Ripollès) va ser Ramon de Ribes, castlà del comte, que va violentar les comunitats de la vall. Berenguer de Clariana va assolar les poblacions de Cabra i Argençola. Berenguer de Bleda, la senyora de Mediona i Ramon de Barberà van infringir abusos i van aplicar exaccions per la força a Font-Rubí. Arnau de Perella també ho va fer a

80 Sobre l'ampli ventall de rendes senyorials i l'aparició dels mals usos al Vallès, vegeu, Vilaginés, *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, p. 185-198.

81 Document transcrit d'un fons particular a F. Carreras Candi, *Lo castell de Burriach o de Sant Vicents*, Mataró, 1908, p. 295-297.

82 ACB, *Libri Antiquitatum* III, f. 41, doc. 115 (s.XII); ACB, *Libri Antiquitatum* III, f. 93, doc. 242 (1177), i ACB, *Libri Antiquitatum* III, f. 19, doc. 45.

83 AHCT, perg. I-88

84 Vilaginés *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, p. s 109-116.

85 ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer II, carp. 26, doc. 63 (1089).

86 AHCT, IV-B-2

87 Sobre aquest tema, hi ha una visió interessant a R. I. Moore, *La primera revolución europea. c.970-1215*, Barcelona, 2000, p. 25-47. Per a Catalunya, G. Gonzalo, *La pau i la Treva a Catalunya. Origen de les Corts Catalanes*, Barcelona, 1986.

88 J. M. Salrach, "Agressions senyorials i resistències pageses en el procés de feudalització (segles IX-XII)", a *Revoltes populars contra el poder de l'Estat. Actes de les primeres Jornades de Debat. Reus, 18-20 d'octubre de 1990*, Barcelona, 1992, p. 128-173, i T.N. Bisson, *Tormented voices...*

89 ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer IV, extrainv. 32145 (s. XII).

Caldes de Malavella. En tots els casos esmentats les comunitats afectades per la violència feudal van reclamar al seu senyor, el comte-rei, que els protegís. Reivindicaven la seva llibertat i possessions i s'exclamaven en turmentades queixes ("dona'ns la terra on sempre hem viscut, que som homes teus"), alhora que expressaven temor envers l'amenaça senyorial: "no ens atrevíem a apel.lar al rei per por de les represàlies dels cavallers... el rei està tan lluny i ells estan tan a prop..."[90]

Amb els temps els *milites* es van construir patrimonis més o menys grans, formats de propietats i feus, que, en conjunt, van rebre la denominació d'honor. Però l'honor del *miles* no només incloïa el patrimoni terrer, sinó també el dret (*directum*) sobre persones, rendes i tota mena de possessions.[91] En el segle XII, aquest *directum* podia ser més important per als poderosos que la *proprietas* mateixa. La meitat del delme de Santa Perpètua va ser infeudada diversos cops, i els drets d'alguna de les infeudacions venuda també al llarg del temps.[92] Així la noció de propietat, difosa pel dret romà, i aplicada pel visigot, quedava diluïda. El dret sobre la renda esdevenia relatiu i l'usufructuari havia de tenir en compte les parts del mateix que corresponien als feudataris o als senyors abans de disposar-ne.

Les regles sobre el matrimoni cristià, que la reforma gregoriana enduria, i el nou sistema d'heretament convertien en especialment fràgil la pervivència del patrimoni i la continuïtat dinàstica.[93] Especialment vulnerables eren les dinasties de *milites.* A la precarietat material, que a vegades els portava a renunciar a l'activitat militar i dedicar-se a altres activitats,[94] calia unir la força dels missatges captivadors de les institucions religioses, com li va passar a Ramon de Rovira, que hem esmentat al començament. En morir va donar l'honor familiar al Temple. Abans, el seu pare, cap familiar i frare templer, ja havia pensat a fer el mateix, però l'existència del seu fill Ramon el va fer desistir. Tanmateix, el destí de l'honor estava marcat, des del moment que, en el seu testament, Berenguer de Rovira establia clarament que si el seu fill moria sense descendència el patrimoni familiar havia d'anar el Temple.

Ramon va seguir l'estela del seu oncle, Pere de Rovira, primer mestre provincial del Temple a la Corona d'Aragó i Provença.[95] Pere de Rovira és un exemple de l'atractiu que va tenir, entre la milícia laica, la crida de l'altra milícia, instigada per les institucions eclesiàstiques. El cavaller templer representava la via perfecta per casar l'activitat militar amb els valors que fomentava l'Església,[96] per això molts *milites* van quedar seduïts per la proposta de l'orde. No pocs membres de les nissagues vallesanes de *milites* se'n van fer membres, com els Rovira, o s'hi vincularen, com Berenguer de Sant Vicenç, Pere de Palau, Joan de Plegamans i Pere de Santa Eugènia.[97] Guillem de Mont-rodon (originari d'Osona), mestre provincial de l'orde i tutor de Jaume I, també era originari d'una família de *milites*.[98] Arnau de Torroja, que va arribar a ser mestre provincial de l'orde, era fill d'una família nobiliària del Solsonès i la Segarra.[99] Pertànyer a l'orde era una manera de seguir el comportament elitista de l'aristocràcia, no endebades els comtes havien afavorit i col.laborat activament amb els templers. La col.laboració amb l'orde del Temple també es podia materialitzar en donacions pietoses i, en el cas del Temple, era molt apropiada la cessió d'armes i cavalls.[100]

90 Bisson, *Tormented voices...*, passim i p. 155.

91 Vilaginés *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, p. 157.

92 ACA, Monacals, Montalegre, llig. 241, p. 46 i ACA, Monacals, Montalegre, llig. 241, p. 30-31. Vilaginés *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 71.

93 G. Duby, *El caballero, la mujer y el cura*, Madrid, 1982.

94 J. E. Ruíz Doménec, *Ricard Guillem o el somni de Barcelona*, Barcelona, 2001.

95 J. Vilaginés "Pere de Rovira. Un templer del Vallès" a Idem, *La gent i el paisatge...*, p. 65-278.

96 A. Dumerger, *Auge y caída de los templarios*, Barcelona, 2002, p. 31-40, i Aurell *Le chevalier lettré...*, p. 307-312.

97 J. Vilaginés "Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès" a Idem, *La gent i el paisatge...*, p. 255.

98 Pladevall, "La domus de Menola..."

99 J. M. Sans i Travé, *Arnau de Torroja: un català mestre major de l'Orde del Temple (1118/1120?-1184)*, Barcelona, 2006.

100 J. Vilaginés "Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès" a Idem, *La gent i el paisatge..*, p. 255 i 256, i J. M. Sans i Travé, *Els templers catalans. De la rosa a la creu*, Lleida, 1996, p. 168 i 175.

Les donacions dels *milites* també s'adreçaven a altres institucions religioses com monestirs i esglésies. Tanmateix, les possibilitats econòmiques limitades feien difícil el patronatge de monestirs; no, en canvi, d'esglésies parroquials o castrals, que eren motiu d'especial cura.[101] La motivació, és clar, era la religiositat vinculada a la recerca de la salvació de l'ànima. Els testaments de la petita noblesa, farcits de donacions a esglésies, canòniques i monestirs, així com els pelegrinatges, són testimoni d'aquesta religiositat: proves d'un intens sentiment religiós i de la necessitat d'expiar les culpes per les infraccions de la moral religiosa. Això no vol dir que no continuessin els enfrontaments ocasionals que els *milites* tenien amb esglésies i monestirs per rendes i possessions.[102]

La tipologia

No tots els *milites* tenien el mateix origen i provenien dels mateixos estrats socials. En primer lloc, s'han de mencionar els petits propietaris que asumien un paper militar actiu. De fet, podem trobar indicis de continuïtat entre petits hisendats del segle X i posteriors cases de *milites*. Aquest podria ser el cas dels Canalies i els Rovira de Santa Perpètua de Mogoda.[103] Malgrat el període d'inestabilitat que es pot constatar entre finals del segle X i les primeres dècades del segle XI, es pot pensar que les famílies que veïem a inicis del segle XI a Santa Perpètua van ser les que més endavant trobem identificades amb un cognom toponomàstic (Canalies i Rovira).[104] Aquelles famílies posseïen un patrimoni terrer i la seva preeminència social no els venia de l'activitat militar, sinó del patrimoni material acumulat. Hem vist que es donaven casos semblants al comtat de Besalú.

Més directament relacionats amb l'activitat militar s'han d'esmentar els castlans. Els castlans de castells de possessió comtal, eclesiàstica o de l'alta aristocràcia van seguir camins semblants als vicaris. Van aconseguir crear un patrimoni propi amb continuïtat generacional a partir de les fortificacions que regentaven com a funcionaris comtals o com a delegats eclesiàstics o senyorials. Els castlans van tenir un paper fonamental en l'organització del poder en la societat aristocràtica, especialment en la zona més militaritzada de la frontera.[105] Caldria distingir, però, entre els castlans que rebien la comanda de castells -i amb ells uns feus (feus de castlania)-, dels simples *milites* encarregats de la salvaguarda del recinte fortificat.[106] Els primers formaven part de l'alta aristocràcia, per vincles familiars, socials i feudals. Els segons eren triats d'entre les milícies senyorials.

Els castells que eren residència d'altes nissagues podien tenir un castlà que s'allotjava en el castell, especialment quan no hi residia el senyor amb la seva cort. El castell de Montsoriu, residència dels vescomtes de Cabrera, va ser governat per una família de castlans, que van adoptar com a cognom el del castell. El títol, que els identificava, juntament amb la funció que exercien, els va permetre prosperar i arribar a participar en campanyes militars de la monarquia.[107] Els Tagamanent, els Centelles i els Ribes van ser, en el seu origen, castlans de castells homònims. En base als dominis que portava associada la castellania van forjar nissagues que van tenir una pròspera i llarga continuïtat.[108] Els Vilademany van

101 Les donacions eren per la salvació de l'ànima. Podien fer-se de manera molt diversificada i s'adreçaven tant a llunyanes institucions com a les més properes. Ricolf de Vil·la Litoris (Vilatzir, Parets del Vallès) va dotar en el seu testament l'església senyorial perquè els dilluns s'hi oficiés la missa amb cants litúrgics per la seva ànima: CSCV, vol. 2, doc. 572 (1044).

102 Ho hem vist abans en el cas de Llinars i Corró: ACB, *Libri Antiquitatum* III, f. 41, doc. 115 (s.XII), ACB, *Libri Antiquitatum* III, f. 93, doc. 242 (1177).

103 Mel·lo era la propietària d'una hisenda important al Vallès, a principis del segle XI, mentre el seu marit i el seu fill estaven presoners a Còrdova. El seu domini se situava a Canalies, el lloc on després hi apareix en la nostra documentació una destacada família senyorial que hi posseïa una fortificació residencial i que va adoptar el topònim com a cognom. No seria excessivament arriscat relacionar aquesta família amb Mel·lo: Vilaginés *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 38-40. CSCV, vol. 1, doc. 377 (1002).

104 Vilaginés *Cavallers, pagesos i templers...*, p. 38-40 i 67-68.

105 Enric Dolset anomena majors els primers castlans: Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale...*, p. 836-853.

106 Els usatges els anomena vasvassors: Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera...*, vol.2, p. 240 i 241.

107 G. Font, J. Mateu, S. Pujades, J. Tura, "Síntesi històrica del castell de Montsoriu", *Monografies del Montseny*, 23, 2008, p. 111-134.

108 M. Aventín, "Un petits nobles del Vallès: els Tagamanent" a Lauro, 26-27 (2004), p. 19-34; Chávez; Oliver; Pastor, "El castell de Sant Martí...", i M. Sitjar, "Assaig sobre famílies governants a la Vall de Ribes (capítol 1). Dels Ribes-Gleu als de Pastor (1200-1599)", *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès. Ibix*, 5 (2006-2007), p. 109-118.

aconseguir la guarda o castlania del castell de Brunyola, que era de la casa de Cabrera, i la possessió de la castlania els va permetre iniciar un camí d'ascens social que els va portar a posseir un extens patrimoni.[109] El castell de Tagamanent estava infeudat als vescomtes de Cardona, que a la vegada el van infeudar als Tagamanent. Els Tagamanent esdevenien així el tercer esglaó de l'escala feudovassallàtica, almenys fins al segle XIII.[110]Els Josa també van assolir un patrimoni a partir de la cessió de feus, esdevenint un esglaó inferior d'una relació jeràrquica, vassallàtica, que començava en els barons de Pinós i, de forma descendent, passava pels Lavansa, vicaris, i acabava en ells mateixos.[111] Els *milites* que exercien la guarda del castell podien estar sotmesos i nomenats pels castlans que havien rebut en comanda el castell directament del senyor. En cas de conflictes, la seva fidelitat es decantava cap a qui els havien encarregat el domini del castell. Els castlans majors del castell de Clariana es van enfrontar pel domini del castell amb el monestir de Sant Cugat, que era el senyor de la castellania. L'acord final obligava el castlà, que havia estat nomenat per Guerau Màger de Clariana per exercir la salvaguarda del castell, a reconèixer l'autoritat del monestir.[112]

En un tercer nivell, finalment hem d'esmentar els *caballarii, homines* armats que formaven les clienteles militars que vivien o no amb el seu senyor, molt sovint també un *miles* ja instal·lat amb patrimoni.[113] Eren els homes fidels que formaven els exèrcits domèstics i sovint convivien en la residència senyorial. Entre ells, en el combat o en la convivialitat dels àpats, es desenvolupava un sentiment de companyonia.[114] La majoria encara eren *iuvenes*, no tenien patrimoni ni havien estat investits cavallers. El *miles* Berenguer Bonfill, tutor de Berenguer de Rovira, quan aquest encara era menor, va fer un pacte amb Mir Amalric, en virtut del qual es feia vassal de Mir i del menor Berenguer; també, es comprometia a aportar, quan li fossin sol.licitats, quatre combatents a cavall (*cavallarii*) per al combat.[115] Com es veu, Berenguer Bonfill tenia la possibilitat de convocar uns quants cavallers armats quan li convenia. És clar, els membres de l'alta aristocràcia, com el vescomte Udalard de Bas, podien mobilitzar molts més homes armats. Així, en els conflictes entre els comtes Ramon Berenguer I de Barcelona i Guillem de Besalú, Udalard es compromet, en jurament de fidelitat prestat al primer, que en el cas d'haver de participar en cavalcades contra ell, no hi aniria amb més de quinze o vint *caballarii*.[116]

La inestabilitat de les històries familiars fa que sigui difícil establir una pauta en la seva evolució. Hi havia voluntat de pervivència generacional, donat que els pares buscaven concentrar la major part del patrimoni en un sol fill, però la manca d'una consciència llinatgera clara i la fragilitat patrimonial feia que el triomf (pervivència) o el fracàs (pèrdua del patrimoni) de la família depengués de molts factors i fos impredictible. Les possessions de les famílies o cases de la petita noblesa del comtat de Besalú eren força reduïdes, la qual cosa no facilitava la continuïtat del patrimoni i de la nissaga.[117]

L'èxit de la família radicava en la promoció social, la vinculació amb famílies poderoses i el servei a la monarquia. Els Tagamanent i els Mogoda van acompanyar Jaume I en l'expedició a Mallorca, i així van poder ampliar el seu patrimoni. Els Mogoda es van instal.lar en les noves possessions insulars. La vinculació amb nissagues de més alcúrnia permetia matrimonis avantatjosos. Els Josa van prosperar

109 R. Teixidor, "Els Vilademany i el castell de Brunyola", *Quaderns de la Selva*, 16 (2004), p. 167-179.

110 Pladevall; Català, "El castell de Tagamanent".

111 C. Gascón, "La senyoria de Josa, dels orígens a 1300. L'evolució del poder d'una família de la petita noblesa feudal en l'àmbit local pririnenc", *Annals del Centre d'Estudis comarcals del Ripollès. Ibix*, 5 (2006-2007), p. 97-108.

112 CSCV, vol. 2, doc. 612 (1058).

113 Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera...*, vol. 2, p. 246-247. Segons Dolset, els *caballarii*, eren d'origen pagès: Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale...*, vol. 2, p. 864-875.

114 G. Duby, "Los jóvenes en la sociedad aristocrática de la Francia del noroeste en el siglo XII", a Idem, *Hombres y estructuras...*, p. 136 i 137. També, H. Taviani, "Pouvoir et solidarités dans le principauté de Salerne du Xè siècle", a *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditeérraneen. Xe-XIIIe s.*, Rome-Paris, 1980, p. 587-606.

115 ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer I, carp. 18, núm. 482 (1075).

116 ACA, Cancelleria, pergs. Ramon Berenguer I, carp. 21, núm. 104 (1052/1066).

117 Bolòs, "El marc històric"..., p. 86.

després del casament, l'any 1148, de Ramon de Josa amb Estefania Caboet, el dot de la qual reportà als Josa l'ascens social i la possibilitat de formar part de l'elit nobiliària del comtat d'Urgell.[118]

La petita noblesa, fins i tot temps endavant, va ser la base nodridora de l'aristocràcia i la via per on podien promocionar individus enriquits però sense grau nobiliari. Molts batlles senyorials del comtat de Besalú, que actuaven com a membres de l'aristocràcia sense ser-ho, van acabar integrant-se en la baixa noblesa. Al mateix temps alguns *milites* van exercir com a batlles de sac.[119] La via de promoció social va estar més oberta abans que la nova aristocràcia es comencés a anomenar noblesa, no com atribut qualificatiu, sinó com a condició social, quan ser noble significa ser un privilegiat, vinculat a un origen familiar determinat. Abans de la creació de l'orde nobiliari la permeabilitat social entre els membres de l'aristocràcia i els individus que optaven per pertànyer–hi era molt gran. Coneixem el cas de Ricard Guillem, que estava vinculat a la família vescomtal barcelonina, a la zona del Penedès. En traslladar-se a Barcelona i fer-hi fortuna amb la compravenda de béns immobles va esdevenir un prohom de la ciutat i es va vincular al poder comtal. A través del servei del comte i en relació amb les grans famílies del país, va prosperar i va arribar a ser un d'ells. Ricard Guillem va viure en l'època cabdal de canvi entre la segona meitat del segle XI i els inicis del XII. Va ser un home de negocis, però també un *miles*, que va combatre en les campanyes militars dels comtes i va arribar a posseir el castell d'Arrahona. Un noble, al final.[120]

Les influències

Els primers plantejaments teòrics de la societat tripartita són d'inicis del segle XI. La consciència elitista de l'aristocràcia militar es va anar consolidant amb el temps. La cultura cortès i la cavalleria van generar una forma de vida nova, i els valors promoguts des de les pràctiques socials es van estendre entre els poderosos, influïts per valors potenciats des de l'Església.[121]

La nova noblesa tenia una concepció del món que entre altres coses primava l'elitisme. Calia distingir-se de la resta. Per això va promoure comportaments dilapidadors i excessius.[122] Donar i gastar. Aparença i luxe. Era un tren de vida difícil de mantenir, al que només es podia fer front amb més i més ingressos. Mai suficients. La mateixa xarxa vassallàtica ajudava que els ingressos anessin cap a munt, dels menys als més poderosos, a través de préstecs. Els senyors alimentaven als vassalls mitjançant la concessió de feus i dons, però, al seu torn, els senyors obtenien numerari, liquidesa, dels inferiors en l'escala vassallàtica. Una primera lectura dels testaments nobiliaris del segle XII al Vallès constata que força testadors eren creditors de deutes d'aquells de qui eren vassalls.[123]

Al començament els *milites* feien exhibició del seu estatut amb les armes, costoses d'adquirir i mantenir, i amb la construcció de torres circulars de pedra, aixecades pels habitants dels llocs. Llavors no eren amants del luxe, al contrari que les famílies d'hisendats poderosos, que en els testaments fan deixa

118 Gascón, "La senyoria de Josa, dels orígens a 1300...".

119 Bolòs, "El marc històric", p. 85 i 86.

120 Ruíz Domènec, *Ricard Guillem o el somni de Barcelona...* Lluís To veu en el cas de Ricard Guillem l'exemple d'una realitat més estesa: L. To, "Ricard Guillem: claobscurs de la vida d'un ciutadà de Barcelona", *Revista d'Història Medieval*, 11, 2000, p. 232-248.

121 Aurell, *Le chevalier lettré...*, p. 263-446.

122 Norbert Elias va constatar aquests valors com els definidors de l'aristocràcia cortesana de l'Antic Règim: N. Elias, *La sociedad cortesana,* Mèxic, 1982. Els estudis de la cultura aristocràtica medieval també ho constaten: Crouch, *The birth of nobility...*, p. 46-80.

123 Sense fer una llista exhaustiva, a Ramon Hug li devien diners els germans Ot i Guillem Ramon de Montcada, senescal (CSCV, vol. 3, doc. 892, 1128); a Albert de Parets li devien diners Albert i Ponç de Lliçà i Guillem Ramon de Montcada (CSCV, vol. 3, doc. 945, 1142); a Bernat Guillem de Palaudàries (Parets) li devien armes, esclaus i muntures Ponç de Lliçà, Gerard Alamany i Ponç de Montornès (CSCV, vol. 3, doc. 968, 1146); Pere de Lliçà reconeixia deure diners a Dalmau de Palaudàries, Berenguer de Barberà, Ramon de Llobregat, Bernat de Campsentelles i Mir de Torrelles (CSCV, vol. 3, doc. 1071, 1146), i, finalment, a Gerard de Bedorch li devia diners Ramon de Montcada (CSCV, vol. 3, doc. 1186, 1192).

d'indumentàries importades.[124] Amb el temps, però, l'afecció al luxe es va estendre, i els gustos es van anar unificant mentre es feien més sofisticats. Es nota en els objectes, però també en els hàbits alimentaris. Els nobles menjaven carn, pa blanc i espècies.[125] El trobador Guilhem de Peitieu ho cantava: "Per menjar em feren capons. Més de dos foren.. El pa era blanc, el vi dolç. El pebre espès".[126] Les rendes s'adaptaren als nous gustos. Mir Geribert i la seva esposa Guilia demanaven al castlà del castell de Montbui com a pagament rendal ordi, vi, espelta, forment i sis porcs. [127]. Es demanaven rendes en blat, ordi o sègol per als cavalls. Es demanava carn d'aviram i de porc, d'animals criats per ser sacrificats.[128] Es difongué el consum d'aquests productes entre els aristòcrates. Els pernils de porc, lliurats com a renda i consumits per l'aristocràcia, es generalitzaren.[129] Els àpats eren moments de convivialitat, de reforçament de llaços, rituals de consciència identitària.[130] A la taula començaren a servir-se plats cada cop més elaborats i les espècies esdevingueren un element culinari essencial. Les espècies van esdevenir un dels elements distintius de la vida nobiliària, perquè eren rares i cares. Però això va durar fins que els europeus van arribar a l'Índia, i el consum d'espècies es va fer més popular. Llavors la noblesa va decidir canviar de gustos alimentaris.[131]

Uns hàbits alimentaris com els esmentats van abocar a un canvi en les relacions de producció.[132] La carn (porc, aviram), la multiplicació de cereals, especialment del blat, i l'oli, es van haver de difondre en els camps. Les rendes obligaven a produir-los quan abans no era sempre així. L'extensió de la cerealicultura, la reintroducció del cultiu de l'olivera i una cria selectiva de bestiar per al sacrifici va provocar canvis en el paisatge rural. Això és clar, per exemple, en el marc territorial vallesà, entre els segles XI i XII.[133] D'altra banda, es va produir una intensificació de l'activitat econòmica a causa de les exigències dels poderosos, especialment a través de les rendes. Així mateix, la comercialització dels productes, és a dir la manera com aquests arribaven a les llars de les elits, va provocar la difusió d'uns actius mercats rurals, dels quals també els nobles obtenien rendes abundants.[134]

Els canvis en l'activitat econòmica més immediata van ser una conseqüència de l'emergència de la nova petita noblesa. Recordem-ho, més nombrosa i també participadora dels hàbits culturals aristocràtics.

124 Vegeu el luxós parament de la llar d'Arnau Mir de Tost i de la seva esposa Arsendis, inventariat per Bonnassie, *Catalunya, mil anys enrera...*, vol. 2, p. 234-238.

125 Els hàbits alimentaris aristocràtics van basar-se en un primer moment en el consum de carn i en l'abundància. Eren hereus d'una tradició molt anterior que M. Montanari fa procedir dels pobles invasors de l'Imperi romà (M. Montanari, *El hambre y la abundancia. Història y cultura de la alimentación en Europa*, Barcelona, 1993*).* Sobre aquesta tradició alimentària a Catalunya, vegeu A. Riera, "Alimentació i poder a Catalunya al segle XII Aproximació al comportament alimentari de la noblesa", *Revista d'etnologia de Catalunya*, 2 (1993), p. 8-21. A partir del segle XIII, el consum alimentari nobiliari es va fer més sofisticat, els plats s'elaboraren més i els condiments que els caracteritzaven eren les espècies. En aquesta cuina elaborada i molt especiada, les espècies distingien el menjar noble del que no ho era: P. H. Freedman, *Out of the east. Spices and the medieval imagination*, New Haven-London, 2008.

126 Citat per T. Vinyoles, "L'ús de l'espai i el ritme de la vida als castells catalans", a *Els castells medievals..."*, p. 274.

127 ACB 1-4-211 (1060).

128 Vilaginés *El paisatge, la societat i l'alimentació...*, p. 247-279.

129 Les *pernas* van esdevenir un producte de renda: "*donetis pernam porcinam.."*: ACB, *Libri Antiquitatum* III, f. 130, doc. 335 (1100). En un inventari de Vilamajor del segle XII es fa la llista de les rendes que han de pagar al batlle reial els pagesos locals en porcs i pernils, i que potser es destinaven a subministrar la carn que es consumia al Palau comtal de Vilamajor: ACA, extrainv. 3434.

130 El món cortès va educar l'acte alimentari. La cortesia, com a conjunt de normes socials que regulaven la vida a la cort del senyor, també va establir un protocol en l'acte social nodridor. Els textos sobre l'etiqueta a la taula en són un bon exponent. Bumke, *Courtly culture...*,pàgs 178-202 i Aurell *Le chevalier lettré..*, p. 347-355.

131 Freedman, *Out of the east...*, p. 6 i 7.

132 Vegeu la figura 5.

133 Vilaginés *El paisatge, la societat i l'alimentació...*

134 M. Aventin, "La vil.la mercat de Sant Celoni. Dels temps medievals al segle XVI", *L'Avenç,* Barcelona, 188 (gener 1995), p. 48-53.

Epíleg

El trobador Ramon Vidal de Besalú ens va descriure la cort senyorial d'Hug de Mataplana: «El senyor Hug de Mataplana estava tranquil a la seva mansió i com que hi havia molts i rics barons, sempre hi podíem trobar menjar amb goig, amb riure i amb luxe. Per la sala, per aquí i per allà, com és propi de gent gentil, hi havia jocs de taules i d'escacs per catifes i coixins verds, vermells, índics i blaus; les dames hi descansaven i la conversa era molt cortès i alegre. Va entrar un joglaret graciós, gentil i ben vestit... Cantà davant el senyor Hug moltes cançons i es comportà amb molt bon capteniment; tots, un cop satisfets, tornaren a les converses d'abans...».[135]

La vida cortesana es va desenvolupar en les grans corts principesques i reials. Allà es van establir els codis de conducta i els principis propis de la cultura cortès.[136] Però, la cultura cortès també es va manifestar en les altres reunions senyorials, les dels petits senyors que volien emular les grans corts de les quals havien sentit parlar. L'abundància, el luxe, l'alegria, l'oci, la conversa, els jocs i les dames que apareixen en la descripció de Ramon Vidal ens serveixen com a elements definidors de l'ambient cortesà que girava entorn de qualsevol senyor. La cort d'Hug de Mataplana acollia ja l'interès per la cultura literària, en gran part basada en la lectura en veu alta, com corresponia a l'expressió lírica dels trobadors.[137] També, a Hug de Mataplana se'l coneix per haver escrit poemes trobadorescos. Ell no era un *miles*, però sí que alguns dels personatges que freqüentaven les animades trobades en la sala del castell de Mataplana ho devien ser: fidels vassalls, joves educant-se per ser bons cavallers o guerrers de la tropa senyorial.

En el moment en què Ramon Vidal explicava l'ambient cortès que es respirava en el castell de Mataplana, els castells residència començaven a patir importants transformacions[138]. La mateixa fortificació de Mataplana es va ampliar entre els segles XII i XIII.[139] Els vells castells roquers del segle XI llavors començaven a ser obsolets. Es construïen àmplies sales per fer més agradable la residència i s'afegien elements per fer més inexpugnable el recinte, com en els castells de Centelles i Montsoriu[140]. En el de Llívia (Cerdanya) es van fer reformes durant el segle XIII, també en el de Lloret[141]. En altres casos, entre el segle XIII i XIV s'abandonaren els castells encimbellats, com a Torcafelló (Maçanet de la Selva)[142] i a Taradell, encara que en aquest cas es pensa que en el segle XII la família homònima ja no hi vivia.[143] La residència en aquest casos es desplaçava a fortificacions de la plana, com van fer els Montseny, que van abadonar els castells de ses Agudes i Miravall i es van traslladar al castell de Montclús.[144] Els Tagamanent es traslladaren en el segle XIV a una *domus* de Corró.[145]

En el moment en què Ramon Vidal de Besalú descrivia el sofisticat ambient de la cort d'Hug de Mataplana, el món que havia vist la irrupció dels *milites* i la transformació del paisatge amb l'erecció de sòlides torres de pedra, s'havia convertit en una societat que obligava els seus membres a una etiqueta elaborada i uns codis de conducta basats en la contenció i la mesura. La cortesia resumia una nova

135 S. Parés, "Una tarda de trobadors al castell de Mataplana" *Amics de Besalú. IX Assemblea d'Estudis,* Besalú (2003), p. 115 i següents i Vinyoles, "L'ús de l'espai...", p. 280.

136 Bumke, *Courtly culture...*, p. 103-273.

137 Aurell *Le chevalier lettré...*,p. 116-163.

138 Idem, p. 118-122.

139 Vinyoles, "L'ús de l'espai...", p. 247-288.

140 Chávez, Oliver, Pastor, "El castell de Sant Martí...", i Font, Mateu, Pujades, Tura, "Síntesi històrica del castell de Montsoriu".

141 S. Aliaga, G. Caballé, C. Subirana, "Castell de Llívia (La Cerdanya). Set anys de recerques arqueològiques", a *Actes del congrés Els castells medievals...*, pàgs 415-464 i J. Llinàs, J. Merino, C. Montalbán, "El castell de Sant Joan de Lloret al segle XV", a *Els castells medievals...*, p. 411-418.

142 C. Folch, i altres, "Torcafelló (Maçanet de La Selva): estructura i evolució d'un castell dels segles XI al XIII", a *Els castells medievals...*, p. 465-472.

143 Pladevall, Català, "El castell d'Espinzella".

144 J. M. Pons Guri, "La successió de Guillem Umbert de Basella", a Idem, *Reculls d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.3, Barcelona, 1989, p. 31-53.

145 M. Aventín, "Uns petits nobles del Vallès: els Tagamanent", *Lauro*, 26-27 (2004), p. 19-30.

manera d'entendre el comportament nobiliari, més culte i refinat, sense que això signifiqués l'abandonament dels valors relacionats amb el combat, que veïem reflectits encara en les lletres de batalla o en el comportament de les famílies de la petita noblesa baixmedieval de Besalú.[146]

En aquell moment, la nova aristocràcia ja havia acceptat que els *milites* formaven part del seu món.

Apèndix

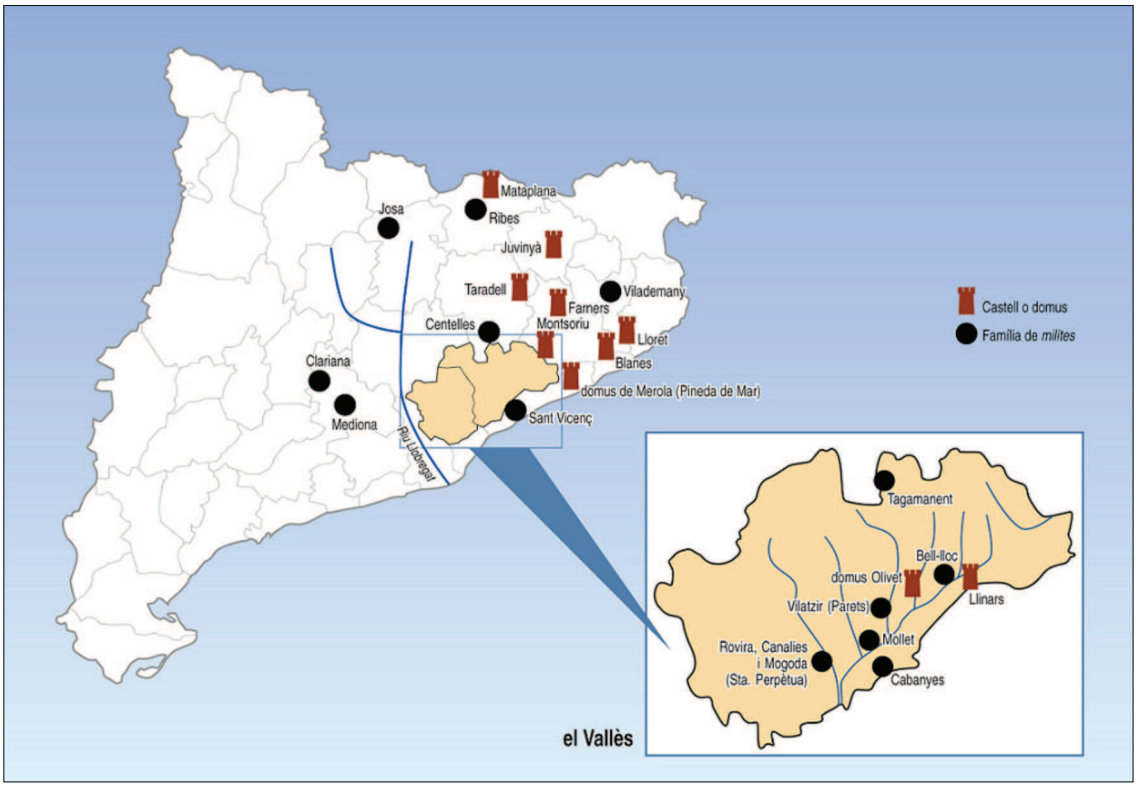

Fig. 1. Mapa de situació de les famílies de *milites* i de castells o domus esmentats en el text.

Fig. 2. L'estada de Juvinyà (La Garrotxa). La torre de l'esquerra correspon a l'edificació del segle XII. La *domus* (al comtat de Besalú, *stadium*) era la residència habitual de la petita noblesa.

146 M. Riquer, *Caballeros medievales y sus armas*, Madrid, 1999 i J. M. Solà, "Llinatges besalunencs dels segles XIV i XV".

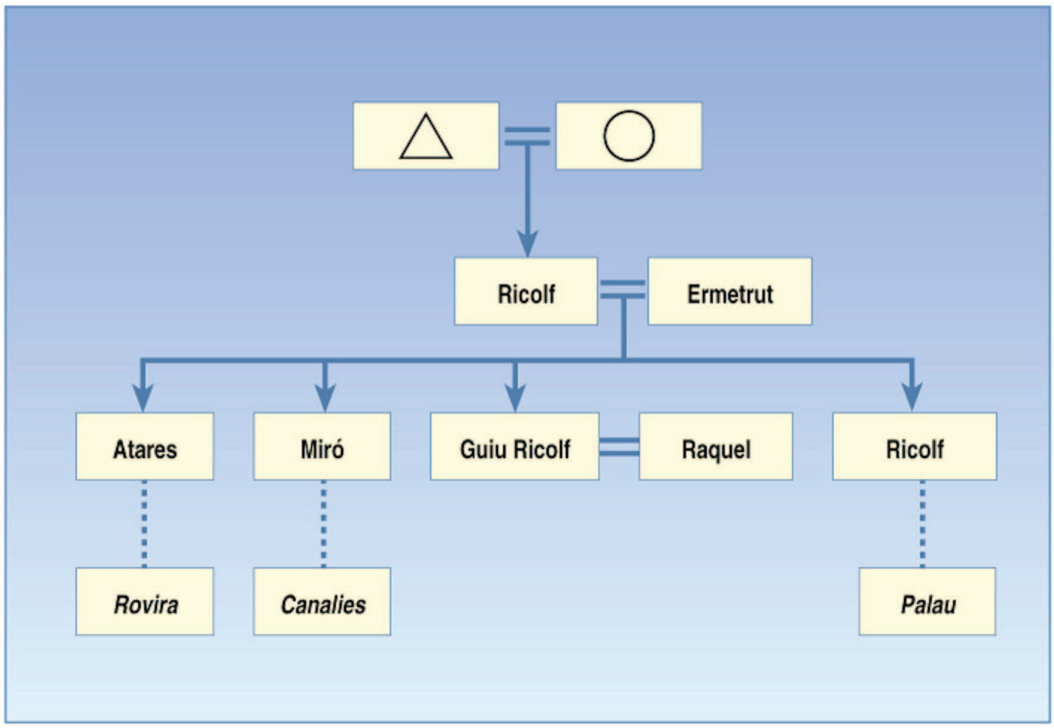

Fig. 3. Quadre genealògic de la família dels *Vil.la Litoris* (Parets del Vallès).

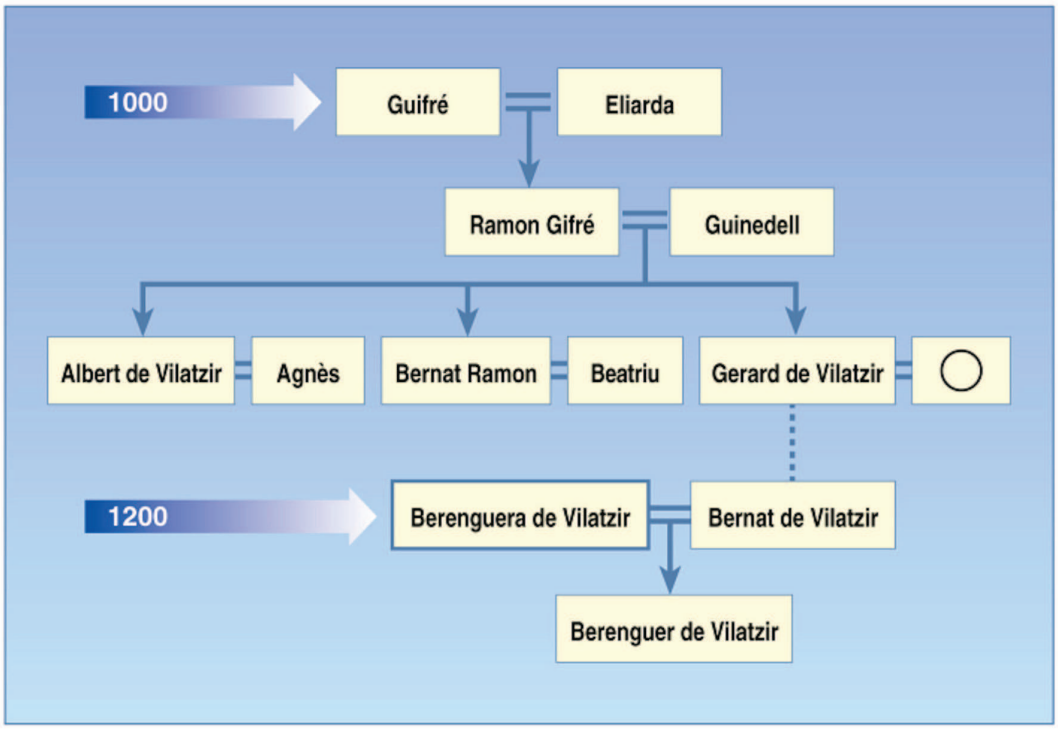

Fig. 4. Quadre genealògic de la família dels Vilatzir (Parets del Vallès).

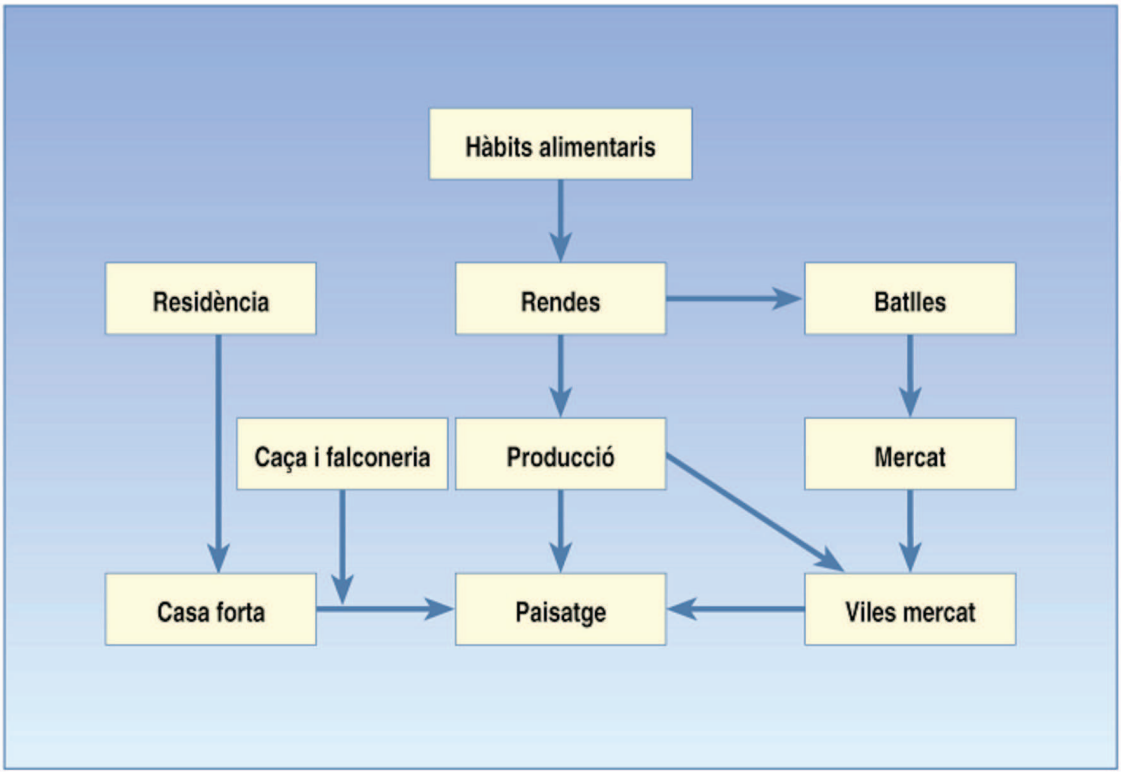

Fig. 5. Esquema de la influència que va suposar l'emergència de la nova classe nobiliària, en especial de la petita noblesa, en l'economia i en el paisatge. Els hàbits alimentaris imposats per la noblesa van repercutir en la demanda d'uns productes concrets a través de les rendes que subministrava la pagesia. Les rendes es comercialitzaven en els mercats rurals, mitjançant el paper dels batlles senyorials. La producció agropecuària induïda, en menor escala les residències senyorials i, finalment, les noves viles-mercat que concentraven l'activitat d'intercanvi fomentada per l'economia senyorial, van suposar un canvi en el paisatge medieval, a partir dels segles XI i XII.